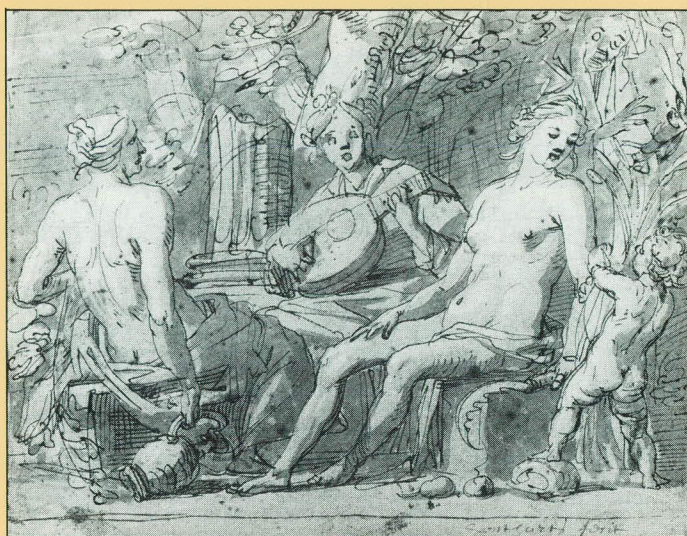

Gerard van Honthorst
Allegorische
voorstelling van de
vier jaargetijden
Gewassen pen-
tekening,
wit gehoogd op
wit papier
20 x 27,7 cm

De tekeningenverzameling van het Centraal Museum groeide als een supplement van de collectie schilderijen, incidenteel en met lange intervallen. Legaten en enkele schenkingen ontbreken niet. Nagelaten of geschonken zijn in de meeste gevallen 19de eeuwse tekeningen. Het belangrijkste deel van de collectie is echter verworven door aankopen op veilingen, van particulieren of van kunsthandelaren. In het begin van de jaren '70 was er weliswaar meer geld voor aankopen dan in de jaren daarvoor, maar de prijzen op de kunstmarkt stegen enorm. Op de markt verschenen geldbeleggers en particuliere musea met enorme budgetten, zoals het Paul Getty-museum in Malibu. Door hun toedoen werd het aankopen van oude schilderijen voor de openbare musea bijna onmogelijk, en het aankopen van oude tekeningen heel moeilijk. De verzameling tekeningen uit de periode vóór 1850 is in het Centraal Museum, evenals die van de schilderijen, gericht op de Utrechtse Meesters: Meesters die in Utrecht geboren of overleden zijn, of die kortere of langere tijd in deze stad gewerkt hebben. In een klein aantal gevallen blijkt de band met de stad uit de voorstelling en kan de maker van elders komen. In de schilderijencatalogus uit 1952 staan in het gedeelte "Utrechtse Meesters - Tekeningen, Aquarellen, Pastels uit de 15e-20e eeuw -" 328 tekeningen vermeld en beschreven. In dit aantal zijn ook verscheidene werken van dilettanten opgenomen. Wie deze stand van zaken met de huidige collectie van oude tekeningen zou vergelijken zou niet kunnen ontkennen dat de collectie aanzienlijk is gegroeid. Beide aanwinsten-tentoonstellingen, respectievelijk in 1961 en 1971, lieten aanwinsten van oude tekeningen zien. De jubileumtentoonstelling die ter gelegenheid van het 125-jarige bestaan van het Centraal Museum in 1963 is gehouden, kon zelfs geheel aan tekeningen en prenten (ook uit de 20ste eeuw) worden gewijd.

Abraham Bloemaert

Meesters van de 16de t/m de 18de eeuw

Landschappen

Meesters van de 18de t/m de 19de eeuw

Informatieblad tekeningen

Abraham Bloemaert

De collectie tekeningen van de Utrechtse schilder en tekenaar Abraham Bloemaert (1564-1651) bestaat nu uit 20 tekeningen. Zeventien daarvan hebben een redelijke tot bijzonder goede kwaliteit. Bloemaert hoort bij de hoogbegaafde tekenaars die in de 16de eeuw onder invloed van de ideeën van het laat renaissancistische internationale maniërisme de tekenkunst tot een buitengewone bloei hebben gebracht.

In de vorige eeuwen waren tekeningen ondergeschikt aan de schilder-, beeldhouw- en bouwkunst. Daarom zijn ook weinig tekeningen uit deze eeuw bewaard gebleven. In de 16de eeuw kreeg de tekenkunst op zich veel meer belangstelling. Gepaard aan deze ontwikkeling ging de opkomst van de prentkunst (grafiek), die ook tot een belangrijke zelfstandige discipline is geworden.

Bloemaert was in zijn vroege periode (tussen 1590-1610) een overtuigd maniërist. Hij bracht de maniëristische stijlopvattingen in een aantal schilderijen en tekeningen op een voorbeeldige manier tot uiting. In onze verzameling bevindt zich een snel en zeker gemaakte en geheel afgewerkte tekening, voorstellende een jonge vrouw in een wijd gewaad en met een pijp waaruit zeepbellen opstijgen. Ze zit aan een tafel waarop geld, boeken, bokaal en sieraden zijn opgestapeld. Daarbij bevinden zich ook een kroon en een scepter; een geopende geldkist staat op de voorgrond. Het betreft hier een zinnebeeldige voorstelling van de IJdelheid. De tekening doet in proporties en gebaren van de hoofdfiguur en in de compositie met opvallende vormcontrasten en tegengestelde bewegingen, niet onder voor de maniëristische schilderijen van Bloemaert. Het is misschien het beste stuk uit de hele tekeningencollectie van Bloemaert.

Na 1610 ging de meester met de nieuwe tijdgeest mee. Hij richtte zich op motieven uit de werkelijkheid: landschappen, volksfiguren, beesten. Zijn

1
Maerten van
Heemskerck
Satan verschijnt voor
de Heer, 1561
Pentekening
19,4 × 24,8 cm

2
Abraham Bloemaert
H. Hieronymus onder
een wilg
Zwart en rood krijt,
pen in bruin,
gewassen in bruin,
grijs en blauw
26,1 × 19,5 cm

zonen uit het eerste huwelijk, Cornelis en Frederik, en daarnaast talrijke belangrijke eigentijdse graveurs, waaronder B.A. Bolswert, J. de Gheyn II, J. Matham, J. Saenredam en W. Swanenburg, zorgden voor het vastleggen van vele van de tekeningen van Abraham Bloemaert in kopergravure of ets. Tal van deze prenten zijn in de collectie van het Centraal Museum opgenomen. Een hele goede informatie over thema's, vorminventies en verschillende manieren van tekenen van Abraham Bloemaert geeft voornamelijk zijn tekenboek "Artis Appellae Thesaurus". Zijn zoon Frederik etste of graveerde alle tekenvoorbeelden die het boek bevat. Het boek verscheen in enkele uitgaven, waarvan de meeste uit de 18de eeuw dateren. Het Centraal Museum bezit een uitgave van L. Renard uit 1724.

Meesters van de 16de t/m de 18de eeuw

De andere belangrijke Utrechtse maniërist die ook veel tekende was Joachem Wttewael (1566-1638). Hij leefde niet zo lang als Abraham Bloemaert en er zijn minder tekeningen van hem bewaard gebleven. Zijn groots gecomponeerde tekeningen met veel draaiende en bewegende figuren zijn uitermate uitgewerkt in licht-donker effecten en vertonen een elegante stijl. Hij kwam niet los van de 16de eeuwse maniëristische traditie. Het Centraal Museum kreeg in 1928 twee veelfigurige tekeningen van Wttewael geschonken. Een van de tekeningen stelt "De aanbidding van de herders" voor, een zeer geliefd thema, ook in schilderijen van de meester.

Vijftig jaar later, in 1978, verwierf het Centraal Museum gesteund door de Vereniging Rembrandt, twee andere tekeningen van Wttewael. Ze komen uit een serie waarvan elf originele tekeningen en twee eigentijdse kopieën bekend zijn. De voorstellingen van de serie hebben betrekking op de Vaderlandse geschiedenis: de bewogen periode van de tweede helft van de 16de eeuw en de eerste

tien jaar van de 17de eeuw, de gebeurtenissen vóór en in de 80-jarige oorlog tot het 12-jarig bestand passeren hier de revue, verhuld in symbolen en allegorieën zodat ze voor dubbele uitleg vatbaar zijn. Dat verhoogt de spanning van het voorgestelde.

Sommige voorstellingen zijn genummerd. Zo ook die van het Centraal Museum, met de cijfers "2" en "4". De rest van de reeks is over verscheidene collecties verspreid. De "Albertina" in Wenen heeft de meeste, zes tekeningen, in haar bezit. De voor origineel doorgaande tekeningen hebben ook eigentijdse replieken. Onze nummer "2" kent drie replieken die zich in het Rijksprentenkabinet bevinden. De serie was waarschijnlijk bedoeld als ontwerp voor een reeks prenten met een oplaat die onder breder publiek verspreid had kunnen worden. De prenten zijn echter nooit tot stand gekomen.

De tekeningen van Crispijn van de Passe de Oude (1565-1637) zijn nog niet als een geheel in een catalogus bewerkt. De meester heeft het laatste gedeelte van zijn leven in Utrecht doorgebracht. Hij is meer bekend door zijn grafisch werk. Zijn drie zonen en een dochter waren ook bekende grafici. In de collectie prenten van het Centraal Museum is de hele familie Van de Passe vertegenwoordigd. Er zijn drie tekeningen van Van de Passe de Oude in de collectie, waarvan één een rechtstreekse voorstudie is voor een gegraveerd emblema.

Crispijn van de Passe de Oude was waarschijnlijk een leerling van de Haarlemse graficus en functionaris Dick Volkertsz. Coornhert.

Coornhert graveerde en etste als eerste graficus naar de tekeningen van Maarten van Heemskerck (1498-1574). Van Heemskerck was tijdgenoot en geestverwant en trouwens ook leerling van de Utrechtenaar Jan van Scorel (1495-1562). Deze trok als eerste van de Noordnederlandse kunstenaars naar Rome om daar de klassieke oudheid en

3 4

3

Abraham Bloemaert
Zinnebeeldige
voorstelling van de
Ijdelheid, vóór 1611
Gewassen pentekening
in bruine inkt
met wit gehoogd
op wit papier
23,5 × 18,5 cm

4

Joachim Wttewael
Nederland geteisterd
door de 'nieuwe
bisschoppen' en door
de oorlogs-
verschrikkingen, 1609-
1610

Pen in zwart, gewassen
met penseel in grijs,
gehoogd in wit over
schets in zwart krijt
19,4 × 25 cm.

de nieuwe schilderijstijl van de renaissance te leren kennen. In de verzameling van het Centraal Museum bevindt zich helaas geen tekening van Jan van Scorel, wel een tekening van zijn Haarlemse leerling. Van Heemskerck verbleef later maar ook langer dan Jan van Scorel in Rome en raakte nog sterker beïnvloed door het Romeinse artistieke milieu. Zijn tekening in de collectie van het Centraal Museum is een voorstudie voor één uit de reeks van acht prenten die gaan over het Boek Job van het Oude Testament. De tekening is gesignd en gedateerd 1561. In deze tijd graveerde al andere grafici naar tekeningen van Heemskerck, onder meer Philips Galle.

De Caravaggisten waren niet uit op tekenen. De waarden van het coloriet, de belichting en de behandeling van de schaduwpartijen, zaken die hen in de eerste plaats boeiden, lagen uitgesproken op het gebied van de schilderkunst. De tekeningen van Gerard van Honthorst (1590-1656), waarvan "Dood van Seneca" een voorstudie is voor het gelijknamige schilderij in de collectie van het Centraal Museum, moeten daarom als zeer zeldzaam worden beschouwd. De "Allegorische voorstelling van de vier jaargetijden", een tekening die vroeger is gemaakt dan "Dood van Seneca" verloochent niet dat Van Honthorst leerling was van Abraham Bloemaert.

Landschappen

Onder de landschapstekeningen vallen ook de stadsgezichten van Utrecht. Die zijn grotendeels in het Gemeentearchief van Utrecht ondergebracht. Daaronder bevinden zich afbeeldingen van Utrechtse kerken door Pieter Jansz. Saenredam (1597-1665). Deze tekeningen zijn eerder schitterende kunstwerken dan pure documenten. Hetzelfde is het geval met de serie tekeningen van Herman Saftleven (1609-1685), die zijn gemaakt naar aanleiding van het instorten van het midden-

schip van de Utrechtse Dom in augustus 1674. Ze bevinden zich ook in het Gemeentearchief.

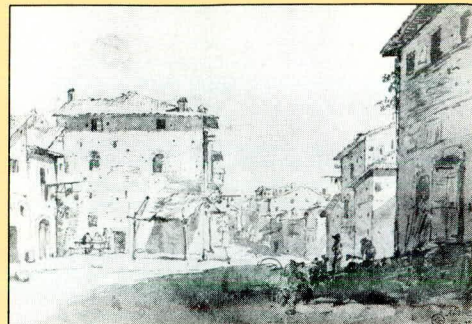
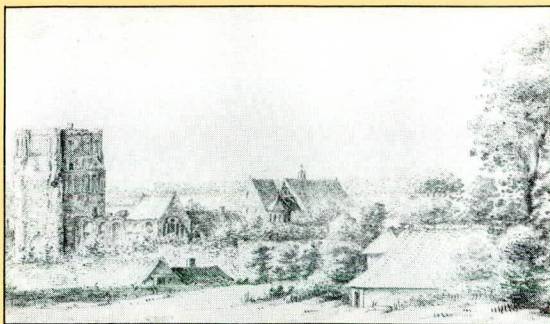
Desondanks kon het Centraal Museum na 1952 haar eigen collectie tekeningen van Saftleven door enkele aankopen aanzienlijk uitbreiden. Naast twee Utrechtse topografieën zijn er ook gezichten op het Rijnlandschap in de collectie. De belangstelling voor het landschap is bij de Noordnederlandse kunstenaars in de 17de eeuw fors toegenomen. In de eeuw daarvoor verscheen het sterk gecomponeerde fantasielandschap in de tekeningen en schilderijen.

Rond 1600 begon de toeloop van de Nederlandse kunstenaars naar het zuidelijke Italiaanse landschap, evenals de zoektocht naar inheemse landschappelijke motieven. De kunstenaars reisden langs de Rijn naar Duitsland om hun verzameling motieven te verrijken. De in de natuur gemaakte tekeningen dienden als voorstudies voor schilderijen, prenten en als een volmaakt kunstwerk afgewerkte tekeningen.

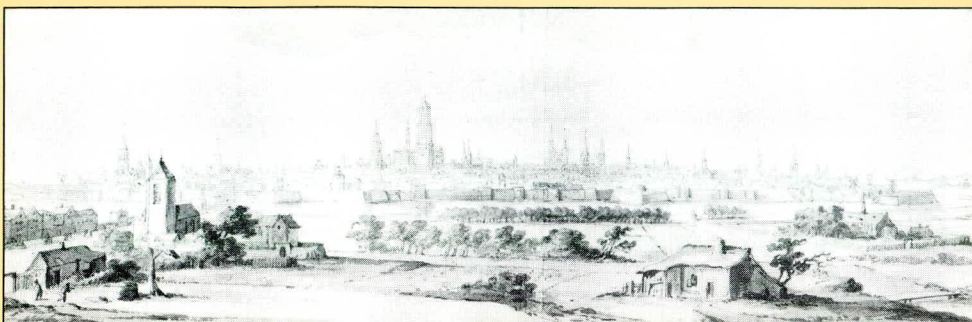
Naast de tekeningen van Herman Saftleven en de Italianisanten Andries (1612-1641) en Jan (1615-1652) Both bevat de collectie van het Centraal Museum landschappen van Paulus van Vianen (1570-1613), Herman Swanevelt (1600-1655), Willem de Heusch (1618-1692), Claude de Jongh (werkzaam 1626-1663), Antonie Waterloo (1609/10-1695) en Joshua de Grave (1643-1712). De tekening van de laatstgenoemde meester stelt een panorama van Utrecht voor.

Meesters van de 18de eeuw t/m de 19de eeuw

De belangstelling voor het landschap nam in de 18de eeuw niet af. De topografische tekening werd een drukbeoefend genre. Talloze tekenaars trokken het land in om tekeningen "naar het leven" te maken, soms in opdracht van uitgevers die vervolgens de tekeningen in prentwerken uitgaven. De topografische aspecten zijn in de tekeningen van de Utrechtenaren Jacobus (1696-1758), Pieter Jan

5 7+ 6

5

Claude de Jongh
Gezicht op het
Augustijnerklooster
bij Canterbury,
van zuid-oost, 1615
Gewassen sepia-
pentekening
16,5 × 27 cm

6

Andries Both
Italiaans dorpsgezicht
Sepiatekening
16,5 × 23,5 cm

7

Joshua de Grave
Panorama van de stad
Utrecht, gezien vanuit
het oosten
Gewassen pentekening
19,5 × 56 cm

(1727-1779) en Paulus van Liender (1731-1797) doorslaggevend. Het Centraal Museum heeft zijn collectie verrijkt met het werk van deze drie tekenaars door enkele aankopen op veilingen in 1954, 1974 en 1985.

Een unieke aanwinst op het gebied van de 18de eeuwse topografieën verwierf het Centraal Museum in 1980 met steun van de Vereniging Rembrandt. Het is een serie van 23 tekeningen door Jan de Beijer (1703-1780) die gezichten op de tuin en de luthof van Zijdebalen, een plaats even buiten de noordzijde van Utrecht weergeven. Zijdebalen was eigendom van David van Mollem (1670-1764). Het was een in de 18de eeuw opgerichte zijderederij waartoe ook een huis en een langgerekte tuin aan de Vecht behoorden. In het begin van de 19de eeuw ging de fabriek failliet. Vervolgens werd het huis afgebroken en verviel de voorbeeldig op geometrische principes aangelegde "Franse" tuin tot een braakliggend stuk grond. Dat geeft de tekeningen een bijzondere documentaire waarde. Aan deze eind 1745 en begin 1746 gemaakte serie, die zorgvuldig is uitgewerkt en waarvan elk blad is gesigneerd en gedateerd, ging een serie voorstudies vooraf. Deze voorstudies, gemaakt in augustus-september 1745, bevinden zich al sinds 1909 in het Gemeentelijk Archief. Beide gemeentelijke instellingen bezitten dus sinds 1980 elk een deel van dit belangrijke document. De uitgewerkte serie diende overgebracht te worden op de etsplaat. Dit is echter nooit gebeurd. Het Vechtlandschap, een tot vandaag de dag tamelijk weinig door de perikelen van de civilisatie aangetaste streek, boeide vele landschapstekenaars, ook in de 19de eeuw. P.J. Lutgers (1808-1874) vervaardigde in 1866-1872, in opdracht van de heer Matthes, wonende op Kweekhoven te Maarssen, 61 afbeeldingen van de Vechtstreek en van huizen, tuinen en dorpen aan de Vecht. Deze zijn in 1944 door het Centraal Museum aangekocht.

Lutgers tekende en lithografeerde al eerder de bui-

tenplaatsen aan de Vecht. Hij gaf in 1836 een boek uit met Vechtgezichten, overgebracht op steenblokken. Ook het Centraal Museum bezit dit lithoboek. De verzameling tekeningen van de 19de eeuw is grotendeels op het landschap gericht: Oostindische landschappen van Pieter van Oort, ruïnes van kastelen en andere romantische gezichten op het Hollandse landschap met rivieren, dorpen en steden van J.C. Martens van Sevenhoven en de Vechtlandschappen van P.J. Lutgers. Er zijn uitzonderingen zoals de sentimentele genres van Jozef Hoevenaar (1840-1926) of de genrestukken, karikaturen, zedepreken en stadsgezichten van Pieter van Loon (1801-1873), ingenieur van Waterstaat en dilettantkunstenaar. Van deze laatste zijn in 1934 en 1942 een groot aantal werken aan het museum geschonken. J.B. Kobell en A.G. Bolders maakten naast het landschap ook dierentekeningen. P.C. Wonder die samen met J.B. Kobell in 1807 in Utrecht het "Genootschap Kunstliefde" stichtte en daardoor het kunstleven in deze stad in belangrijke mate stimuleerde, was een uitgesproken figuren-tekenaar.

De collectie tekeningen van A.G.A. van Rappard, vriend van Vincent van Gogh, die in 1935 aan het Centraal Museum is gelegateerd, bevat, naast landschappen, figuren en stillevenen. Een andere oudere tijdgenoot van Vincent van Gogh, Anton Mauve (1838-1888) is slechts met twee tekeningen vertegenwoordigd. Dankzij het langdurige bruikleen van de Stichting Van Baaren Museum konden er ook twee tekeningen van Van Gogh (1835-1890) in de collectie worden opgenomen. Hier staan we echter al voor de deur van de 20ste eeuw.

Colofon

Tekst:

Libuse Brozek

Vormgeving:

Ontwerpers, Den Haag

Druk:

Drukkerij Elinkwijk,
Utrecht

Zetwerk:

Eduard Bos, Den Haag

Copyright:

Centraal Museum,
Utrecht